

ՆԱՐԱԿԵՐՆ ՈՒ ԻՐ ԻՆՃԵՆ

Բինկեանէն երեք քառորդ ժամ տկալաստով, բայց ցամաքի ճամբով 2—3 ժամուան ճանապարհով, Ակնի քաղաքէն տկալաստով ճիւղնոյն ժամով, իսկ ցամաքի ճամբով Մոյտանէն Խաչկետիկով հոգակաւոր նարմերու քարէն, քարկապաններ՝ կիսիկներ պիտի կտրէ վիճախոր ձորերէ, ապառաժուտ շերտերէ, անդնդախոր հերձուճներէ, սեւ ու սարսափ պատկերներէ ու խորունկէն եփրատի ծռւտութներէ, դողաշար ճանապարհորդը, և ինքզինք պիտի գտնէ Շուշուի քար սարերուն եւ Սանաղլի սանդուխ ժայռերու լանջերուն՝ երեք ժամ կտրելով Տանդէի դժոխքը, իսկ Խոթարի ճանապարհով 9—10 ժամէն նարմերէն Ակը կամ Ակնէն նարմեր պիտի կրնայ հասնիլ: Գիւղը լեռներու ծոցին ու ծրարոցին մէջ բռնած, ալլ հանապազօրէն ալ անուանի եփրատին սագերէն ու սա՛հ սա՛հ լարերէն արբած նստած է միշտ կսկող ու տոտող՝ ալնչափ վիթխարի ժեւուտ կողերով ու կալերով լոյսդ ու քօլոյ. շուրջն իրեն գօտեկուտ ու բերդկուտ, լեցուն ու տքուն շալակով հոս ու հոն տեղ ու տիտիկ ըրած են ամէնով ու ամէնդիով: Հասարակաց առածը կ'ըսէ՝ Աստուած հողերը սառաւոր, հողը ածբողջ Մեկիտինէի ու Խարբերդի դաշտերը լեցուցեր է, իսկ քարն ու քարբակն ալ Ակն ու իր շրջակաները դրեր է: Եւ որչափ իրաւածք, նարմերու աջին քար ու շար շար լեռներ ժայռ, ձախին քար ու քարբակներ դէզադէզ, ծակտին ժեւուտ ու չեչոտ բլուրներ, ու քամակին ահարկու տիտաններ միշտ ժայռ ու ապալեր. խորափիտ, վիճածին ձորեր ալնչափ պատռուածքներով գէշակուլ. ճեղքուածներով ու հերձուճներով, սրոնց մէջ ալ քարայծներ ու քօշեր երամ երամ, վաճակներ քոտոտ ու բորոտ գալլերու, արբած ու կատղած շնագալլերու, հիւսիսածին արջերու ու թոժուներու խոճեր բռնուտ մուտուքներով, ամսեղուկ աղուէսներ ու քրտմորիկ սամոյրներ լիւլիքն են: Այս շարքը մօրէմերկ սալարկներով նաւվար Տաղրէն ալն-

չափ կոթող ու խեթկող եղջիւրներովը քարեղէն՝ որ կ'երթայ խեթկելու մինչեւ Խոթար արորելով ու զլորելով, Սահունի ձորերը բոլորելով, ու նետուելով մինչեւ Վաշի կապաններուն ու աքցաններուն, իսկ պուկին ու վզին չոքիլ ու նստիլ փափաքն է Ագրակու, Խաշմիշի, Խողազրակի, Սօսիքի, Խալսրմբաշի օղակաւոր կուռ ու բուռ շղթաներուն՝ եթէ մէջ նետուած չըլլար սարսող ամեհի Նփրատը՝ որ բարեկամի մը պէս մէջ նետուած է մէկգծէկէ բաժանելով: Զախին՝ Ապրանքու բլուրները ու քարբակները, Զխարեքեփեփին ու Խաչուկ սաղին, Երական ու Կամխուն մինչեւ ոլորած ու բոլորած Սաբրչի-չեկի հոգակաւոր հարուստ լեռը տիտանեան: Եւ ահա ասոնց մէջ է սր բոյն դրած է նարմերը եւ հունը եղած լեռ աղբարներու կիրճերուն ու անցքերուն: Որչափ որ բնակչութիւնով նուազ, թուով աղքատ, բայց բնութեան հարստութիւններով փարթամ իշխանաւորի մը պատկերն ու տեսարանը պարզած է միշտ. քիչ մը սոնք, ու յօնք ցցած ու հպարտ լանջք պարզած է միշտ, եւ սակայն այս ամենուն հետ մէկտեղ վաշելուչ գեղ, առքենի հասակ եւ հրահրող կուրծքի մը բոլոր լեցունութիւնները ունի նարմերը: Հարստութիւնը եթէ չէր բախտաւորած զինքը սկիւռ ու կլմաստի փայլերովը, բնութիւնը հասած էր իրեն՝ ամէն չքնաղ ու արեգնաղ, հնազեղ պաճուճանքներովը. մանաւանդ երկու դարաւոր հարստութիւններ, սրոնց շուքն ու շուայլը միտիկ ու երկնատալիկ, սրտախանդ ու հոգեբախտ, զինքը նա Վերը դրած էին, զրկիցը Սօսեաց անտառին տաճարներուն, սրոնք քտան դարերէ առաջուան վեհ պատմութիւնը ու այն դարերու սրբութիւնն ունէին ալնչափ վեհածին ու Վահագնածին, խալստացնող, եւանդաւորող ալնչափ տոհմիկ իրականութիւններով լիւլիք, որչափ անյաղթ ալնչափ սրաւորու քալս հոգիներու բախտ, սօսիքը իր անմատոյց բնակերտ ու հրաշակերտ բերդ պատնէշնե-

լումն ու պարխպներովը երկնածին, սօս անտառները ծներ ու սնուցեր էին տաճարներն ու խորանները հայկազն Վազազնին. նաևագարդ երիզ ծը արքայաճանապարհ ծը գծած էր, ուրկէց կը ձեմէր ու կը ձեպէր Դշխոն գեղեցկութեան՝ այգուն այգուն ի լիւղ եփրատի անձաճածին, զրախտածին ջրերուն անապակ, ուռեհեաց սաղարդախիտ պտակաւորումին ընդելոյլ բեւեկներու խնկենի բոյրովը քանի՛ ալ օծուն, ու այս տեսարանը հոգեյոյզ ինչե՛ր ալ չի փոխար այժմս իսկ նոյնինքն խլացած լսողութիւններու, ու կձեպած աչերու՝ ի՛նչ վիշիկ ու նշիկ տեսարաններ, եւ քանի լեցուն բարբառներ՝ համրացած շրթներու, կորդացած զգացումներու ու ժանգոտած սրտերու... Ի՛նչ պարզեւներ չալիաի շնորհէր եթէ ուժացումի ու ձուլումի չարագէին: Ինչե՛ր ու ինչե՛ր կան Վազազնէն ու Անաշխաէն, Աստղիկէն ու Իննակեան ակերէն ու աղբիւրներէն, աղուոր ու անձաճ մերթններէն:

Գեռ կը ծխին ու կը խնկեն այս բոյրերն անձաճունակ ու միշտ փառունակ այգ սօս տաճարներէն ու պուրակներէն՝ եփրատի բււրվաւորը ծըլտաւիպ, ու այս բուրվաւին մէջ ալ ինչքա՛ն հուրքն ու բուրբը ելեքսորին որ լուեւայն կը վառի՝ ու կը վառի՝ անկաուց, ու թող ծխի ու վառի այժմս ալ, եթէ ոչ անոր անցնող բնակչութեանը, զոնէ վայրերուն անձուաց ու անթեղում: Սօսիքը աջէն, Արեղն ու Նարեկն ալ ձախէն, մին Վազազնիքէն, միւսը Արծրունիքէն, մին եթէ Իննակեան ակներէն ու լոյսերէն, միւսը Արեւներու Արեւէն՝ Աստուածորդիէն, լոյս տաճարներէն ու հրեշտակներէն, հրեշտակաւորն Նարեկացիէն, Երկնալարը Տաճարներէն ու Տիրոջ Ապարանքներէն: Գաշտակներ նուազ գծեթարդ բլուրներով, ուր կաղնիներ, գիշիներ, արտաակներ կանգնեղ ու բոլորեղ՝ կանաչի այնչափ վառ հանդերձանքով, ու արօտաւայրեր հարուստ թուփերով եւ բազմազղի ծաղիկներով վայրի, որոնք մինչեւ Նարեկայ վանուց ոտքին ու կուրծքին, եւ անկից աջ ու ձախ բաղուկ նետած են Մանկաաբի, Բաղձաշէնի, Տիլլուի ու Սարքիչեկի շղթաներուն, համայնագեղ տեսարան ծը բնապատում: Նարկերէն մինչեւ Նարեկայ վանք մէկուկէս ժամու ճանապարհ է, ու այս երկայնքին մէջ է Արծրունեաց տան դաստակերտը, զարմանալի բերդը, որուն նուազ մնացորդքը իսկ դեռ իրենց մէջ դաբերու տոկունութենէն, գերբնալի հանձարէ ծը ու

Հիւանալի ճարտարապետութենէ ծը կը խօսին. հոս գտնուած են երբեմն երբեմն քարացած ձուկերու եւ կենդանիներու փոքր նմոյշներ. եւ սակայն ցեց ու մէջ վանտալականութիւնը ինչե՛ր ու ինչե՛ր կուլ տուած է անկուշտ կոկորդէն վար ու փոխած աւեր ու աւերածութիւն. հոս է նաեւ համբաւաւոր արօտակի (արտուճ) ծառը հաստարուն ու հնարուն, ա՛լ խղողած աղզի աղզի ծուէններով, երբ ամէն ուխտաւոր իր կարգ ծը ցաւերուն ու ակտերուն ի բոյժ հանդերձի ծը ծուէնով դայն պատուած է. այս անտուն ու աներդիք ուխտատեղիէն հինգ վայրկեան հեռու աւերակ եկեղեցիի ծը աւերակ քրքուած կմախքը կայ, որ կը կոչուի Սենեկներ: Աւանդաբար կ'ըսուի թէ Սենեքերիճ արքային կառուցանել տուած եկեղեցին է եղած: Եւ այս ճանապարհէն ո՛րչափ Հայորդիք փութացած են ուխտի ու երկրպագութեան Սենեկներուն, ու ապարանքին, քանի՛ խինձ ու ցինձ ունեցեր են արքայատօներուն ու հանդէսներուն, որչա՛փ մուրատներով բեռնաւորուած տուն են դարձած Նարկերը. Սենեկներուն քովն է նաեւ Նաւ լեռնաբլրակը, որ արքային նոճադարդ ձոխ պարտէղն է եղած, ու արդէն տեղին դիրքը՝ փռուած դաշտակովը երբեմնի, այժմ ալ բնապալատի ծը դարաստանը կը ցուցադրէ ա՛յնքան հրդեհող: Ու հապա Նարեկայ վանքին՝ Արեղ Նարեկին քանի՛ բիւրք բիւրց ուխտաւորներ, որոնք 3—4 օրուան ճամբաներէ եկած անոր տաճարին ու խորանին են երկրպագած, անոր երգերովը վերացած, խնկենի խօսքերովն ու բուրվաւներովը աղօթածուխ՝ Անեղին խաչին են ծուկի եկած ի խորոց սրալի, պաշտած հոգեւին, համբուրած սրտովին ոտքերը զահոյից Անոր որ լոյսերէն լոյս ձաթած, ախրած ու բազմած է հաւատաւոր ուխտաւորներու ներաշխարհի կեանքի թախսին վրայ. եւ քանի՛ ի խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ՝ սկեղորուազ ստեղնաշարքերով ասգեհականէն անդեհականին կամուրջն են ձգած կենսարախ. ու ո՞ր Հայորդին չէ քալած ու կարօտ քաշած հին դարերէն հին Զատուածներուն Արեւծին ու նոր դարերէն կենդանի ճշմարիտ Աստուծոյն ու ա՛լ վերացած ու պլլուած Անոր ոտքերուն՝ Անոր ընտելաներուն ընտանի ու սրբենի հայացի աղօթքներովը ամբողջու ու սրտաբուռն: Փանինե՛ր Նարեկին արօտին ու նարօտին վարդ պտակովը, անձահեղու այգ հրեշտակին աղօթալար Քնարին արբեցումովն ու յագեցումովը, այո՛, արժանացած են

ու տիրացած բուժուծի, կարօտախտէ, հոգեախտէ առողջութեան եւ հոգեւորօգ զուարթութեան ու հարստութեան անցնելով: Երգն ու աղօթքն հաղարամեայ՝ աշնչափ զրկից ու ծօտիկ է պահած ու բարձր հովանաւորած Նարմէր գիւղը այդ:

* * *

Նարմէր գիւղը Հայեկ լեռան գագաթին Մոյտանի սարալանջին վրայ գեղատիպ զիրք գրաւած է: Հայեկ լեռան գագաթը եղած է մերեւոյ տուն ապաւինի եւ ապաստանարան դարաւոր, երբ անհամեմատ առաւել է չար ուժեր ուղեր են զիրենք աւելի ծաքել, բայց զրկիցներու (Սօսիքի եւ Նարեկի) ներարկած ուժը ու Հայեկը միշտ պահած են զիրենք ամուր ուժով մը: Գիւղի բնակչութիւնը միշտ սակաւաթիւ եղած է՝ անշուշտ զիրքին եւ տեղին մեկուսացեալ քար լեռնոտ վիճակին համար, թէեւ աւանդաբար ալ կ'ըսուի թէ կրօնաւոր մը զինքը անխճած ըլլալ ըսելով՝ «Նարմէր, ո՛չ ի շէն մնաս եւ ո՛չ յաւեր»: Նարմէրի բնական գեղոյն ու հարբտութեանը պատճառներէն մին ալ եփրատն է. սա արքայ մըն է՝ ձօնացնող փարթմացնող իր ոտքերն ու փէշերը համբուրողին. բայց միեւնոյն ատեն ալ խիտ իշխանաւոր մըն է սաստիկ պատժող ու աւերող: Եփրատ հայ տունէն ու բոյնէն բխած, զրախտի ակնէն ու լեռնէն հարուստ, Ս. Գրքի տողերով անմահացած, կը հալի, կը սահի, կը ձորձորայ ու կը գորգուայ. գերելով գերփելով զգացում, սիրտ, արիւն, ու այս գեղունի անկարանի պատմութեանը աջ ու ձախ պչրանք ու բուրանք տարալընաւ ու խնկած՝ դարերով կը ծիծաղի իրեններուն ու վերերէն մինչեւ հոս կ'օրօրի ինքն իր երգերով ու օրօրով մեկանոյշ, ափերու գեղերին շուշանաթոյր հովիտներէն եւ բլրազգի թռչնեկաց ճռուողիւններէն արբեցած ու լիացած Դշխոյի նազեղածեմ ձեպիւ եւ ձեմիւ հոյակապ պատկառանքն ու տալբանքը փառաւորելու, եղբերէն մինչեւ գագաթները վէս: Նարմէրը, հաւանական ստուգաբանութիւնով՝ նաւերը, անոր համար որ Եփրատին ելրին ձիշղ իր առջեւը եղած է նաւակայանը, տեսակ մը նաւակներ որ եփրատի վրայ կը գործածուէին տակաւին մինչեւ վերջին տարիներս երբ շատ տեղ կ'ամուրջներ գոյութիւն չունէին. եւ ասանցմէ էր նաեւ տեղիս «նաւեր» ըստածները, միակ հազորդակցութեան

ճամբան Մեծ-Հայքէն Փոքրը անցնելու եփրատովը, եւս պարենաւորմանը Նարմէրու ու շրջակայիցն ինչպէս ծառածք ալ Ակնայ քաղաքին: Կ'ըսուի նաեւ թէ երբ նաւակայանէն կը հարցնեն եղբր թէ ո՞ւր է իջեւանի գիւղը, ահա նա վերընէ կ'ըսեն, որով անունը մնացեր է Նարմէր: Գիւղը որչափ քանակով, աջով ու լանջովը՝ քարով ու գետով, սակայն բազուկ մըն ալ ունի աղուոր ու ձոխ բուսականութիւնով եւ սուրբերու հոյլերով, գեղեցիկ պարտէզներ առատ ու սառած (1) պտղատու ծառերով աշնչափ ձոխ, որ զրախտ անունը առած էր. եւ իրաւ ալ զրախտակի մը պատկերն ունէր անտառաշատ բլրակներով շրջապատ, լեռնասարերով գեղազարդ ու զուարթ, ապառաժներու կողերէն ալ վրթկած ու պոռթկած թփերով ու թաւտաներով, նշենիներով ու բեւեկիկներով թեւ առած ու թռած ամէն կուշտի ու զուքի վրայ. հապա զուլալ ու իրաւ հեղալ ջրեր անապական ուղիներէ վազ ի վազ, որչափ ալ կաթնորակ ու ստունորակ են չորս գետերը Եղեմոռոգ, քառասնամիր մեղրածորան, հաղարաւորներու կեանքը ուղեւորով: Գիւղը ունէր 50—60 տուն բնակչութիւն որուն 40ը Հայ, 20ը հարեւան: Ունէր Ս. Մինաս անունով եկեղեցի մը սրբատաշ քարերով ամրակուլ՝ բաւական զարդարուն նկարներով եւ սրբոց պատկերներով, ճանաւանդ Ս. Մինասի պատկերը՝ խոշոր արծաթեայ ձոյլ պաշտերովը սպիտակ նժուղին, որ կը կոխկուտէր վիշապի մը երախաբաց զուլսը, եւ տեղը սրբոյն՝ որ նիզակն անոր կոկորդն էր՝ մխած. ան աղի ու ցաւոտ իր նաշուածքովը՝ ուխտաւորներու աշնչքան խնդրափափաք սրտերուն ու հոգիներուն կը խօսէր, թէեւ ճանուկներուն վրայ ալ տհազեցիկ՝ անոր նաշուածքը զինուորականի ու օգնութեան հասնողի:

Ունէր Սմբատեան վարժարան մը ծաղկոցի հանգամանքով լոկ. վարժապետ ու քահանայ մըն ալ, երկուքն եւս փոխն ի փոխ պարտականութիւնով: Գիւղին առջեւը քառօրդ վայրկեանով հեռի Ս. Աստուածածնայ տներակը, որուն համար աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ՝ Ս. Թագէտոս առաքեալը կառուցած է Գեառհայեաց Ս. Աստուածածին անունով այս եկեղեցին, եւ 200 տարի առաջ ալ գիւղին եկեղեցին դարձած: Այս աւերակը այժմ ճառտու է եւ դամբարանը քահանայից. հոս կայ նաեւ Ս. Յակոբ անունով գերեզման մը: Կան ուխտատեղիք նաեւ Խաչաղբիւր եւ

(1) Մաղի լայն հիւսուածք:

Խնդրակատար, որոնք եւս գիւղին անձիջական բուրտիքն են, ու վարը Եփրատի եզերքին ալ կան Ս. Նիկողայոս եւ Ս. Թէոդորոս, ասոնցմէ 5—10 վայրկեան հեռի ալ կայ նաւտուն անունով քարայր մը խաչքարերով, ասոր առջեւն է նարվերի Քար անունով Եփրատի լայնքին զցուած միապաղաղ ապաւածը, որ նաւաւարներուն ու ծածրորդներուն ահն ու սարսափը եղած է, շատ անգամ ալ ծախուան կորուստի պատճառ՝ ճանաւանդ անվարժ թիավարներուն։ Պարտէզներուն մէջ ալ կան Ս. Խաթունիկ եւ Ս. Շամաճ ուխտավայրերը։ Հայկիլի ոտքերուն տակն ալ սրածայր քար մը կայ որ Շուտի Քար կ'ըսեն։ Տէրնդատին (Տեառնընդառաջ) շուտները գիւղ կուգան եղեր եւ փոքրերը կը տանին հոն եւ զազաթին վրայ ըսել կուտան եղեր.— Օգնէ Աստուած, չօգնէ Աստուած, ու այս երեք անգամ կրկնել կուտան, եթէ կրկնողը շուարելով «չօգնէ Աստուած»ը առաջ ըսէ, Շուտի ծայրէն ուղղակի Եփրատ կը նետեն եղեր... Մամիկները փոքրերը զգաստութեան կը հրաւիրեն՝ երկիւղ տալով որ եթէ անաւակութիւն ընեն շուտները գիւղերը կուգան եւ կը տանին զիրենք. պէտք է որ Տէրնդատին երեկոյին աղօթեն շնորհ ինդրեն Աստուած պապայէն որ չարութիւն չգործեն։

Նարվերու բնակչութիւնը եւս Անիէն ու Վասպուրականէն զաղթած է, եւ արդէն իր հնչիւնը, իր բարբառն է Ակնի ժողովրդեանը նմանակ, ինչպէս իր արդուղարղը, կեանքն ու կենցաղը, սովորութիւնները, բարքն ու վարքը, տուներու շինուածքն ու կահ կարասին, ճաշակն ու սովորութիւնները, տօներն ու տօնակատարութիւնները, երգն ու եղանակը, իր երգիւն ու բանաստեղծողի կարողութիւնը, իր սլարերը, իր լացերը, իր անտունիները, մանաւանդ իր դաւիւ պին ուղղած այնքան զգայնիկ ու ջերմիկ խաղերը որոնց մէջ հաճակ սիրտ ու հոգի է գրած, ու այս բնածին կարողութիւնը կամ իրերէն միջավայրէն ու դրութիւններէն քաղուած հոգեկան այս վտեմ տուրքը սրտէն ու զրկէն փրթած հաւասար ու բուռն սերմանուած կը գտնես ռամկին թէ մտածչակին, ծագկատի հասակին թէ թուլած մամիկին ծօտ։ Անգամ մը գիւղէն Էլմաս անունով աղջիկ մը Բիւկեան հարս կուտան եւ երբ Էլմասը ձին կը դնեն, ահա մտմիկը, որ ոչ դպրոց տեսած ոչ հեղաբան բացած է, կ'ըսէ՝

Էլմաս, ա՛յ իմ նարվերու կեռաս,
Որ կ'երբաս Բիւկին չոր քար սի կեմաս.
Էլմա՛ս, կեռասն որ ալ միսիդ բերես,
Ձի կեմաս ու ելնես գաս։

Այսպէս բերնուց իր զգացումները յայտնելու մէջ շատ աւելի հարուստ է Ակնեցին։ Բնութիւնն ու դրութիւնը գիւրութիւն տուած են յատուկ տիպով երգելու քնարելու, որոշ շեշտով ու կարողութիւնով, որոնք կը ճնան անցնող Ակնեցիին արձանացած յուշ կոթողները։ Նարվերցին ամիրայական տուններ չէ ունեցած թէեւ, բայց ունեցեր է համբաւաւոր աչքի ընկնող ընտանիքներ, քաղքին ու շրջակայ գիւղերուն ծօտ յարգ ու պատիւ վայելող. նշանաւոր ընտանիքներն եղած են Պօղենք, Զօրպասենք, Վարդապետենք, Թամուրենք, Էփէենք, Փիլիկենք եւ Փէրվէշեանները, ասոնք Պէշիկթաշի մէջ նշանաւոր եղած են Պաղտիկ աղայով, Զօրպասենք տուած են Տէր Թորոս եւ Տէր Գրիգոր քահանաները, տիպար կղերներ կարող ու բարեհամբոյր։ Պօղենց Տէլի Յովակիմը զիրքի, ու հարստութեան տէր, բաւական յանդուրձն ու ազդեցիկ, շրջականներն ու Ակը զինքը յարգող ու մեծարող, Պուսի մէջ փուռերու տէր, կ'ունենայ Յակոբ անունով տղայ մը որ յետոյ Ինճէ անունով համբաւ ու հռչակ հանած է շատ մը մարդերու մէջ։

★ ★ ★

Տէլի Յովակիմին մէկ հատիկը՝ Ինճէն, ի ծնէ եւ ի բնէ անհանդարտ բնաւորութեան տէր, այլ արտասովոր ուշիմ ու խելացի, միշտ յանդուրձն, համարձակ ու անվախ, որով շատ մը արկածալից գործերու եւ փորձերու մէջ մտած, սակայն դուրս եկած է անվնաս. գիւղին զարոյցը շարունակած է իր ուսումը, բայց փորձանք եղած զարոյցին ու դատաստիւն, հապա ընկերներուն հետ ճեմկուած, անանկ որ հայրը կը սովորուի Պուսի տանիլ եւ զարոյց դնել, հոն կը դառնայ փիւսիկիւլի փորձանք մը, իր այնչափ անաւակութեան մէջ ցոյց կուտայ արտակարգ ուշիմութիւն եւ դասերը խրաչնելու մեծ ընդունակութիւն։ Բայց Ինճէն չէր սղմուեր չորս պատերու մէջ, ազատ կեանք, համարձակ ապրիլ՝ իր իղճն էր, արիւնը եւ ու եփ կուտար իր մէջ. երազն ու իտէալն էր դէնքերը կապած կուշտին, տէգը ա-

փին, նմոյզին վրայ թուէր ու ապրէր անուշ կեանքը լեռնօրիներուն: Հօրը ո՛չ յորդորները եւ ո՛չ խոտութիւնները զինքը չէին զգաստացներ, եւ ցորձափ տարիքը կը բոլորէր՝ Գէօր օղուի կեանքը կ'անրջէր:

ԻՆՃԷՆ ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԳ ԵՒ ՓԼԽՍՏԵԿԱՆ

Գլորացէն հասցում ամենօրեայ գանգատները Տէլի Յովակիմը պարտաւարացելն որ տղան զարուհէն առնէ եւ իր ճոխ գործերուն մէջ վարժեցնէ: Սա աւելի զժուար էր Ինճէին, ի՞նչպէս ձկիւ, մեծարել, յարգանք վարուիլ յաճախողին հետ. իր աշխատանքը սիրտը երբեք չէր հաշտուէր, ու հոգին չէր կրնար ստրկանալ ծածուկային ի խնդիր. գործէն փախուտ տալով կ'երթար այն վայրերը ուր ձխաղութիւն կամ զինավարժութիւն կային, ու իր ընկերները գործէ փախողներէ կազմուած էին. ի դուր Տէլի Յովակիմ նոր փորձերով զայն զգաստութեան բերել կը ցանկար. ան իր հօրը գործին չէր ուղղուած, այլ Տէլի մակդիրին: Ամէն բան պատրաստած էր, ղէնքեր, զգեստներ, քիչ ճրն ալ դրամ, ու ահա օրին մէկը իր գործը լրացնելէն վերջ ձին կը թամբէ ու կ'անցնի Սկիւտար. ո՛չ ծածուկ վիտէ եւ ո՛չ ալ ուղեկից ունի, ու կը սկսի Պէյքօղի լեռներովը անցկենալ. դեռ շատ երիտասարդ, բայց քաջ ու յանդուգն, երկուդ բառը իր քով երբեք չէր հանդիպած. ու օրերով այդ անտառախիտ լեռները կը կտրէ եւ կը հասնի Սաճոն, այն ատեն աննշան աւան մը Սեւ Մովսէս եղբիքին. դրամը սպառած, կը ծախէ իր ձին բայց ո՛չ ղէնքերը, ու սրճարանին անկիւնը քաջուած՝ ծրագիրը կը պատրաստէ. բայց դրամի չզոյւթիւնը զինքը կը շուարեցնէ: Սրճագործը կը հետաքրքրուի, եւ երբ կ'իմանայ՝ կ'ըսէ՝ «Ինճի ընկերացիր, ճիտսին գործենք»: Ինճէն պատրաստ է, եւ ահա պայմանադրութիւնին կը կնքեն հանդիստորապէս՝ երկուքին ալ ունեցած լոկ մէյժմէկ տասնոցներովը. տուփը մէջտեղ կը դնեն, տասնոցները կը ձգեն եւ ամուր մը կը կնքեն ու տեղը կը դնեն. եւ կը սկսին գործի: Օրուան հացին կարօտ են երկուքն ալ, ի՞նչպէս սպասեն ամսուղիսին սնտուկի հարստութեանը. ահա երբ ընկերը կը բացակայի, Ինճէն եղած դրամները իր պէտքերուն կուտայ, եւ երբ Ինճէն բացակայի՝ սրճեփը այնպէս կը վարուի: Ամսուղիսուն հանդիսաւոր բացումը կը կատարեն սըն-

տուկին եւ ահա մէջէն ծիայն երկու տասնոցները կ'ելլեն. Ինճէն կ'ըսէ՝ «Ունեցան սօմրա (սա իր «մէտար քէլամն») էր, զոր յաճախ կը կրկնէր իր խօսիցը մէջ) սեմիմֆի սեմիսե պեմիմֆի պեմիսե». երկու աչքը - բացերու ընկերութեան լուծումը տեղի կ'ունենայ:

ԻՆՃԷՆ ԴԷՊ Ի ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Յանդուգն մտածումներով աներկիւղ տղամարդը ծածուկ կ'ելլէ հետիոտն գոնէ մէկ երկու օրուան համար ու ահա ան գտած է իր նմոյզը եւ Պօյպիլի իր գեղեցիկ հագուստներովը ամէն տեղ ասպընջականութիւն կը վայելէ, եւ աշապետով հայրենիք կը հասնի. զիւղացին ու տնեցին ի տես այս կտրիճ ձիաւորին ուրախութիւնով կը լցուին երբ իր ուր ըլլալուն ու մնալուն համար մտահոգութեան մէջ էին: Մեծածախա հարսանիք տեղի կ'ունենայ եւ Տէլի Յովակիմ իր այս փորձին մէջ յաջողելու ուրախութիւնովը պահ մը կ'երջանկանայ: Ինճէն այս ժամանակին է որ Ինճէ անունին կը ախրանայ երբ քրդական այս կոշտ հագուստներովը ման կուգայ շրջականներուն մէջ: Գլուխը ֆէշե մը (զլխանոց), շուրջը երբեմն եկիլ արարական, երբեմն սեւ փուշի մետաքսեայ՝ Բրդաց յատուկ, խուրճի կամ ջիւաքի զպուն մը (էնթարի), վրան սրճա բանուած միւնքան մը կամ չեփիկեմ մը թեւերը բաց ու կախ, ռալ (ցփսի) գօտի մը մէջքին որուն մէջ մխրճուն խեցօտն ու չիֆթ քապանցան արձաթակութ, ոտքերը կարծիր կօշիկները հիթիթեան ու վրան երբեմն լօղիկ մը (քուրդի կապայ), երբեմն ալ հարուտ սրճա թիւ բանուած մաշլապ մը, սուրը կողքին, հրացանը ուսին, եւ երկար չիպուզը վզին ետեւօքը մխրճած ծինչեւ քամակը, ու երբ ձիուն վրայ կը նստի՝ հրակայ կը դառնայ: Այս օրերուն Տէլիպաշները բաւական նեղութիւն եւ զժուարժութիւն կուտան խաղաղօրէն ապրող բնակիչներուն. մանաւանդ աւելի քաղաքակրթութեաններուն եւ ամէն զիւղէ խաբան (1) կ'առնեն ու այս պատճառաւ աւելի ու անասելի նեղութիւններ կուտան, ու ամբողջ բնակչութիւնը անձկութեան մէջ է: Լուր կ'առնեն թէ նալվիւր ալ սլիտի գան, քաջ տղամարդը իրեն անպատուութիւն կը սեպէ օրինաւոր տուրքէն գաա այս կարգի ապօրէն տուրք տալը. բոլոր զիւղացի, կին, մանուկ, ծեր ու

(1) Տուրք մը:

անկարողներ Հայելի լեռը կը հանէ ու հոն կ'ապահովէ զանոնք, ու ինքը զիրքը կը բռնէ բլրի մը կողմէն։ Իր հետ կ'առնէ կիներ իր ռազմածիւրերէն պահապան ու իրեն հայթայթողը՝ ու երբ կը մօտենան, կը սկսին հրացանաձգութեան, կը զայրանան Տէլիպաշները մինչեւ ցարդ չտեսնուած այս տեսակ զինամարտիկներէն, բայց անկարող կ'ըլլան առաջ քայլ առնել։ սակայն բլրակողի զէրքն ալ պահ մը կը խախտի, Ինձէ յետո նահանջ մը կ'ընէ ու իր տան մէջ զիրք կ'առնէ աւելի լաւ կրակելու համար։ կապարէ ղեկակները կը հատնին։ կիներ ծաշն կուտայ։ «Հնարագիւտ մարդ, կ'ըսէ, անմիջապէս կենդանարին թօփը հալէցուր ու ահա ղեկակը քիչ մը ետ կը բաւէ»։ բայց Տէլիկները թուով շատ, իրեն ա'լ ելլից ծամբայ չի մնար։ կ'ըսէ՝ «Կնի'կ, իջիր վար, ձին թամբէ»։ կը նետուի ձիուն վրայ։ եւ սուրբ բացած կը խոյանայ թշնամիին վրայ, այս դեւէն վախճալով ի փախուստ կը դառնան ու անգամ մըն ալ չեն երևիր այդ Տէլիպաշները։ Ինձէն ետ ու եփ կ'եփի, լեռնական ազատ անկախ եւ կռուի սիրահար կը սիրէ կը փնտռէ։ եւ ահա եզրուտական արշաւանքը ի թուրքիա, զինուորներ կը հաւաքուին, կամաւորներու զուկեր ալ կը կազմուին։ երբ կը լսէ, կը ներկայանայ հրամանատարութեան։ հրամանատարը երբ կը տեսնէ անոր տպաւորիչ երեսօյնը, անմիջապէս յիսնեակ մը կը յանձնէ, ու կ'ուղարկէ ծակատ։ հոն արութեան փորձեր ցոյց կուտայ, կրակի մէջ կը նետուի, բայց կը տեսնէ որ չոր ափերիմէն անգին չեն անցնիր։ եւ արդէն իր հրամանին տակ եղանկերը զրեթէ առաւել կամ նուազ իր տիպով մարդիկ, կրակէն կուսակ դարձնելով կը սկսին աւերելու, կողոպտելու, անիրաւելու իրենց կամաւորի անունը շահագործելով։ բողոքներ ու փնտրուածքներ՝ ուրկէց խուսափիլ պէտք էր։ կը դառնայ հայրենիք ու հոն ալ չի կրնար մնալ։ կ'աղատտանի Ակնի իր ջոջ բարեկամներուն, որոնք կը յորդորեն զինքը որ Պոլիս երթայ իր հայրենական գործովը պարապի։

Ի Ն Ճ Է Ն Մ Օ Ռ Թ Ո Ւ Ճ Ի

Պոլսոյ մեծ քօլերան բաւական ահ ու սարսափի մատնած էր ժողովուրդը։ խուճապ մը ամէն կողմ, ու մահ անթիւ ու անհաշիւ։ մեռելներու թաղելը բաւական ծանր գործ մըն էր, մարդ մօտենալ չէր ուզեր, միայն ստահակներ, զինովներ, անվախ

անգործներ էին, որ զիսկները շահագործելու այս մահացուցիչ գործին մղուած էին, ու իրենց անհաշիւ շահն ալ մսխողներ էին զինեաւանց մէջ։ Ինձէն երբ այս կը տեսնէ, ահա կը մօտենայ անոնց ու ինքն ալ կը սկսի այս գործին։ Իր պատմութեան է՝ «Ունեացն ոսկրա կը մանէինք տուներէն ներս, ամէն ոք փախած, ամէն բան թողուցած բացը, բռնուող հիւանդը դեռ չմեռած ահա շարկելով կը տանէինք կառքերուն վրայ դէզադէզ, մէկը դեռ ոտքը կ'երեցնէր, ուրիշ մը աչքերը կը բանար աղբրանօք։ ունեացն ոսկրա որո՞ւ հոգը, արդէն խնկով լօլիկ եղած, կատարեալ գաղաններ ու մեռել թաղող աւաղակներ դարձած էինք։ եւ երեկոյին զինեաւաներուն մէջ կը մսխէինք տասնոց մը վրանիս չմնալու պայմանաւ։ ա'լ ծանծրացայ, ունեացն ոսկրա եկեղեցի դացի քեօպէի, եւ մնացած մէկ տասնոցս ալ մոծին տուի...»։ Ու կրկին հայրենիքի ծամբան ձեռք կ'առնէ Ինձէն, որովհետեւ կը փնտրուի եւ օձիքը շուտով կրնար ձեռք տալ Պոլսի մէջ, ու ահա շուշը նարվեր կ'առնէ։

Ի Ն Ճ Է Ն Տ Ա Ն Ո Ւ Տ Է Ր Ո Ւ Ա Ղ Ա

Այլ եւս նարվերու մէջ ապրիլը հարկեցուցիչ էր, իր համբաւը չարս կողմով տարածուած էր, ամէն աշիրէթ կ'ուզէր Ինձէին հետ բարեկամանալ ու զայն իրենց քիվրան(1) ընել։ տղաքը հետզհետէ կը հառնէին։ հօրենական հարստութիւն մը Պոլսէն կուգար։ ամէն օր անպակաս էին տունէն ու սեղանէն Հայ, Քուրդ եւ Թիւրք։ ամէն ժամանակ կը հրաւիրուէր Ակնի իր ջոջ բարեկամներէն ու մտերիմներէն։ հարուստները՝ անոր ներկայութենէն հաճոյք կը զգային, մանաւանդ անոր կարիճութենէն ալ հարստութիւն, համբաւը մինչեւ Սվադ ու Բարբերդ գացած էր, ու այս օրերուն էր որ Քուրմանչցի աշիրէթէն մէկ քանի հարուստ Քուրդեր կուգան եւ կ'ուզեն նարվերու արօտավայրերուն մէջ բնակութիւն հաստատել, բայց չեն կրնար, վասն զի Ինձէին իրենց տուած վնասներն ու նեղութիւնները խոշոր արգելք էին։

Ի Ն Ճ Է Ն Ֆ Ա Ք Ի Ր

Բնականէն ու արկածալից իր կեանքէն, եւ կամ զուցէ վարպետէ մըն ալ նախնական բաներ մը

(1) Կնքահայր։

ուսած լինելու էր, որ կրցած էր կարգ ճը խաղեր ու փորձեր ընել, որոնք աշխարհում ահագնադորդ լուրերու ու գրուածքներու տուն տունն։ շրջականերուն մէջ համբաւեալ էր ասով եւս, եւ ամէն խրախճանքներու, տօնակատարութիւններու մէջ Ինձէն կը փնտռուէր. փորձեր, որոնց պատճառովն ճեղ եւս փոքրերս զարմացուցած էր երբ կը լսէինք, որովհետեւ Բինկեանի մէկ քանի տուներու հետ բարեկամութիւն ու աղագիտութիւն ու խնամութիւն ունէր և իր ծեր օրերուն տեսած ու լսած ենք զինքը։ Ակնի իր շատ ծտերիմ բարեկամներէն Թոքաթլեան ձիւման էֆէնտին, ակահատես վկան իր գործերուն ու քաջագործութիւններուն, ա՛յնչափ դրուատաւօք կը խօսէր այդ բնածին հանձարին ու արտակարգ յանդիմութեանը մասին՝ Գեւերու (1) յատուկ. Թոքաթլեանները Շէհլիր Վէքիլի անունով կը յորջորջուէին Ակնի մէջ եւ է՛ն աղդեցիկ գերդաստանը եղած էին պահ ճը ու Ինձէն ալ իրենց հովանաւորութիւնը միշտ վաշխած, և աներկիւղ կառավարութենէն՝ պահ ճը շրջակայից սարսափն էր եղած։ Օր ճը ձիւման էֆէնտինի կ'ըսէ թէ՝ «Եկուր ես մեռնիմ ու դուք ինծի տարեք թաղերու»։ կը համաձայնին. ու ահա երեկոյ ճըն ալ լուր կը տարածայնուի թէ Ինձէն մեռեր է Շէհլիր Վէքիլեայ տունը. լսողները ամենքն ալ կը արածին ու սուղը կը մոռնն, բաց ի անսցմէ, որոնց ահն ու սարսափը եղած էր, եւ կառավարութենէն, զոր շարունակ կը զբաղեցնէր։ Մեռելական ամէն արարողութիւն եղած, լուսացած, պատնուած, դադարին մէջ պառկեցուցուած, զխին աշտանակ ճը ծոծով ու խնկածանով խուկի ծխած. առաւօտուն քաղքէն ու բուր գիւղերէն կը հասնին Արեղի՝ Շէհլիր Վէքիլի տունը, նմանապէս Առաջնորդ, տէրութեան, զաւրներ. տան կարգը կը կատարուի. եւ ահա մեռելական թափօրը կը կազմուի եւ տխրադրեցիկ երգերը կը սկսին «աշխարհ ամենայն»ով. դադարը ուսածը արձ կը տանին, աղա ու աղբար կը ծառնակցին. շատեր կ'արտասուեն. աշպէսով կը հասնին Ս. Կողմոս. կը կատարեն եկեղեցիի կարգն ալ ու «Սիրեցի»ն ըսելով երբ գերեզմանին կը ծոռնան ու զագաղը վար կը դնեն եւ յուզիչ ձայնով ճը կը սկսին «Դարձ անձն իմն» ալ, Ինձէն չի կրնար համբերել ու ուժով ճը ցնցուելով դադարը կը շրջի եւ ահա ամէն ոք կը սկսի վախէն փախիլ. ձիւման էֆէնտին քովն է ու անմի-

ջապէս պատանքը քակել կը սկսի — Ունեան սօն-բա ճաթեցայ, ծօ՛ ձիւման, ա՛լ երկնցուցիք, Աստուած, Աստուած...»։ Ահա իրարու աւետիս, Ինձէն յարութիւն առեր է, եւ չեն զարմանար, վասն զի Ինձէին ո՛ր մէկ խաղերը...։

Ինձէն ՃԵՐՊԻԿ ԶԻՆՎԱՐԺ, ՍՐԵՎԱՐԺ

Ինձէն մեծ հոմբաւ ունէր՝ եւ իրաւամբ շահած էր՝ նշանաւոր ծիրիտ խաղացողի. այս խաղին աւելի վարժ ու վարպետները որ Քուրդերն էին, սարսափ կը զգային երբ Ինձէն, այդ ձիւմարիկը, ձիուն կռնակին՝ չեօկենը (1) ձեռքին՝ խաղին մէջ կը մտնէր. պարտուելին յայտնի՝ միշտ կը ջանան եղբոր որ զինքը չգրգռեն աւելի, որովհետեւ տուած հարուածները ստակալի կը լինին եղբոր, եւ արդէն շատերն ալ համն տուած եղբոր են սուրին ու հրացանին. այնչափ սրավարժ եղած է որ մեռաքս թել ճը կախուած ասենը սուրովը մէջտեղէն կը կտրէ եղբոր մէկ հարուածովը։

Ինձէն ԱՇՈՒՂ, ՆԿԱՐԻԶ, ՎԱՐՊԵՏ ԶԵՌԱԳՈՐԾ

Ինձէն ամէն ձիւղերու, մանաւանդ. արուեստի այս ձիւղերուն մէջ ալ վարժ հմուտ, ու ամենքը ուսած է առանց վարպետի ու վարժապետի, բնածին, ընդոծին յատկութիւնները զինքը բրած են բանաստեղծ ճը, նկարիչ ճը եւ հնարաղէտ վարպետ ճը։ Սաղը ձեռք առնելուն յանապատրաստից անձի, զիրքի ու հանդէսի յատուկ ու յարմար գեղեցիկ կտորներ երգած է եւ ունեցած է վերացած պահեր, որոնց մասին ա՛յնչափ սքանչաւօք կը խօսէին. գիւրգիւրար իր այդ երգածներէն ոչ մէկ պատառիկ մնացած է։ Աշուղական կեանքը Ինձէին, կըրկին անգամ սիրելին բրած էր զինքը Ակնի եւ Բինկու ջոջերուն, եւ իրենց խրախճանքներուն անբաժան ընկերը ու սիրական հիւրը՝ Ինձէն փայլ ու քայլ կուտար իրենց զգացումներուն ու եռանդին։ Ինձէն որովհետեւ ապրուստի ու շահու համար չէր որ ի գործ կը դնէր իր աշուղութիւնը, չէր կրնար տանիլ փոքրիկ ականարկ ճը կամ դիտողութիւն ճը

(1) Գաւազան մը փայտէ՝ մէկ ծայրին սուր երկամբ մը եւ գլխին կիսապայտ մեռով օղակ մը երկամբէ, զոր նետուած ֆիւրիաները գետնէն վեր առնելու համար կը գործածեն։

(1) Հսկայ։

արժանապատուութիւնը վերաւորող, եւ կը փոխադարձէր անպատճառ հերոսական արարքով ճշմարտիկ գործով մը: Երեկոյ մը Ակնի մէջ հարսնիքի մը է՛ն ուրախ մէկ պահուն, որ Ինձէն ալ աւելի արրեցած զինիի ու աշուղի ոգիովը, իր լուսագոյն կտորները կ'երգէ՝ քիչ մըն ալ աշխարհիկ, Առաջնորդ Նիկողայոս արքեպիսկոպոսն ալ, որ ներկայ էր, կատակի ձեւով կը յանդիմանէ Ինձէն: Ինձէն սաղը ձգած պահ մը դուրս կ'ելլէ: Առաջնորդարանը հարսնետան դէմն է, շիտակ Առաջնորդին ձիուն յարկը կը մանէ. ոտքերուն տակը քուրջի կտորներով կը փաթթէ որպէս զի քաշելու տունն ձայն չհանեն, եւ թռած ձիուն քամակին՝ ուղղակի Նարկեր կ'առնէ շունչը: Առաւօտուն կ'իմանան որ Առաջնորդին ձին գողցուած է, հոս ու հոն փնտաւութիւն կ'ելլեն. կառավարութիւնը կ'իմանայ, բայց հետքը չի գտնուիր. միայն հարսնիքի երեկոյին եղած դէպքը պատմողներէն Ինձէին բարեկամները կը հասկնան թէ անոր խաղն է. նամակներ կը դրկեն, քանի մը հազարեակ ալ լաւ օդի, եւ ահա ձին ետ կուգայ: Անգամ մըն ալ կրկին Ակնի ջոջերէն մէկուն տունը ուր շատ անգամ հիւր կը մնայ եւ բնականացած, երեկոյ մը երգած պահուն՝ քիչ մը զինին աւելի բոց կուտայ իր երգին ու խօսքին. ահա ջոջը հրաման կ'ընէ որ զինքը տանին իւրիւնքին (1) մէջ բանտարկեն եւ զինի ալ շտան ի մեծ պատիւ: Ինձէն չի կրնար հանգիստ մնալ, խմել կ'ուզէ, երբ կը տեսնէ թէ ա՛լ ամէն ոք անկողին գնաց, կամաց մը անկողինները կը քրքրէ եւ կը տեսնէ որ խաթուններուն թանկագին Լահուրի շալերը կան, մէկ երկու հատ զպունին տակէն կը կապէ եւ կամացուկ մը կ'երթայ օդին ու զինիին զարակին դուռը կը բանայ, մէկ երկու շիշ կ'առնէ, վար կ'իջնէ, ձին ալ կը թափէ եւ ունցան սօնեա մնաք բարով մըն ալ կ'ուզէ քնացող աղային եւ շունչը Նարկեր կ'առնէ: Եղելութիւնը երբ կ'իմանան, կը դրկեն քանի մը հազարեակ զինի, օդի եւ քանի մը զեղին մետաղ ու նամակ, ետ կուգան ցփսի ու ձի: Դեռ յիշողութեանս մէջ եւ աչքիս առջեւ պատկերացած են իր մանաւանդ որմանկարները ա՛յնչափ վառ գոյներովը եւ գոյներու բացարձակ յարմարութեամբ: Իսկ նուրբ ծիւն՝ ինչ ու ծղօտները իրական ու իսկական՝ իրենց փթթումին պատկերացման մէջ նոյնչափ զեղեցիկ. հապա ծաղկա-

նօթնէ՛րը քանդակուն՝ ճանրանկարչական արուեստի գլուխ-գործոցներովը, որոնց մէջ տեղաւորած փնջերը գրախտածին՝ մէյմէկ նրբակերտ վառերանգ հրաշակերաներ էին. եւ թաղարէ թաղար փունջերուն վրայէն ծաղկեպսակներ ամենանուրբ գծուածքով ու երանգով այնքան կերտուն ու կիտուն, որքան ալ բնագիւղ ու բնատալիկ, որ խաբկանք կուտար զիտող աչքին ու ձեռքին որ երկարել կ'ուզէր անկէ հասնունհալու իր լամբակին ի զարդ: Այս որմանկարները իրենց տան, Զօրապնայ եւ Բինկան ալ իրենց ազգականին Հովեաննայ տան մէջ տեսած են: Նշանաւոր էին իր ձեռագործներն ալ փայլի վրայ, հիանալի ու ապշեցուցիչ էին: Գաւազաններ ու չեօկէցներ որոնց վրայ պատկերներ կենդանիներու ինչպէս եղնիկի, քարայծի, նապաստակի, բարակի, թռչուններու, արծուի, սողնակի, ծիծեռնակի, կաքաւի, սողուններու՝ օձի, վիշապի, վամբի, իւրաքանչիւրին աչքերուն ալ ուլունքի, բուստի, մարգարիտի հատիկներ զետեղած. հապա ծաղիկներու, բոյսերու, ծառերու քնքուշ թերթիկները, ոստերը եւ բունները, նրբօրէն կերտուած, որոնք այսօր իրապէս մեծ արժէքներով ձեռքէ ձեռք սլուծի խուէին: Ամբողջովին փայտէ բունով ու փայլով բազմաշարուածեան հրացան մը որ իբրեւ փամփուշտ խցան կ'արձակէր՝ շատ ալ հեռու նշան առնելով, իրաւ արհեստի ու արուեստի գլուխ-գործոց մը, մանաւանդ ի՛նչ քանդակ, ի՛նչ բարակ բանուածք, նուէր բերած էր իր ազգականներէն մէկուն գտնելին. հազա՛ր ափսո՛ս որ ասոր նման տակաւին ի՛նչ գործեր աւերի ու աւերածութեան մոխրակոյտ մը եղան:

ԻՆՁէՆ ԸՄԲՈՍ ՈՒ ՀԵՐՈՍ ԲՈՒՆՈՒԹԵԱՆՑ ԴԷՄ

Գաւառի զիւղերու մէջ սովորութիւն է հերթով հիւր ընդունիլ իր տանը կամ գիւղին մէջ եւ յատուկ պատրաստուած հիւրատան մէջ կերակրել ո՛ր եւ իցէ հիւր՝ որ ծանօթ, ազգական ու բարեկամ չէ, եւ նաեւ կառավարական պաշտօնեաներ: Հարիւրապետ մը քանի մը ոստիկաններով Նարկեր կուգայ յետեւալ տուրքերը զանձելու համար. խիստ մարդ, կ'ուզէ Ինձէն ալ նեղել, կամ անոր կամակորութիւնը ճղմել. զիւղին հիւրատունը իջնել չ'ուզեր. հրաման կ'ընէ որ Ինձէին տունը երթան. ոստիկանները շատ ուժգնօրէն կը զարնեն տան դուռը եւ կը կրկնեն զարնուածքը. Ինձէն կը հրամայէ աղուն որ

(1) Անկողնիներու հաստատունը դարակ:

երթայ նալի թէ ո՞վ է աշխարհ յանդգնորէն դուռը դարնողը. երբ դուռը կը բանայ, հարկարպետը ձէլ երկու ապտակ կը զարնէ տղուն, ըսելով թէ «Ինչո՞ւ յամեցար ու յանդգնեցար դուռը ուշ բանալու»: Տղան անմիջապէս հօրը կ'իմացնէ ոտով-կաններու արարքը, եւ արդէն տղուն ետեւէն ներս կը մտնեն եւ տմարդորէն հրամաններ կ'արձակեն: Ինձէն իր պաղարկունութիւնը չի կորսնցներ, և հրամաններ կուտայ որ ներս հրամցնեն, ձիերը տանին կապեն մտարներուն, եւ ինք որքան փափկորէն կը հլուրասիրէ, նոյնչափ խտորէն վարմունք մը ցոյց կուտայ հարկարպետը: Անմիջապէս տղոց հրաման կ'ընէ, ձիւններն, Ղազարին, Նիկողոսին, Միքայէլին ու Սենեքերիմին, որ տանը դուռը լաւ մը դռցնեն ու զէնքերնին առնեն եւ երբ ինք նշան տայ սենեակին մէջ կախուած զէնքերը զրաւեն. ակընթարթի մէջ իր այս հրամանները կը գործադրուին. ու կը ձայնէ՝ «Տղա՛ք, այնպէս մը տփեցէք որ այլ եւս ոտքի վրայ կենալու ոյժ չունենան. որչափ աղաչանք ու խնդրանք՝ այնչափ անգամ ծեծ ու ծեծ. որպէս զի հասկնան թէ Ինձէին հետ կատակ չի լինիր». եւ առանց հաց տալու ու թողնելու որ զիշերեն՝ զիշերանց զիւղէն ալ գուրս կը հանէ ջարդ ու փշուր տակորներով ու անտրդութիւնով: Շատ դժուարութիւնով մօտակայ զիւղ մը կ'երթան ուրկէց քաղաք կը հասնին ամօթահար:

Ինձէն ՄԵՆՈՒԱՆ ԴԵՏԵՊԵՐՏՈՒԱԾ

Ինձէն իր այս յանդգնութեան ծանրութիւնը կշռելով ահա ձիուն վրայ եկած հոս ու հոն իր բարեկամներուն քով ժամանակ կ'անցընէ: Հարկարպետը անշուշտ իր գլխուն եկածը կը պատմէ, զէնքերու գրաւելին ալ, որով անմիջապէս Ինձէն կալանաւորելու հրաման կ'ելլէ: Ի զուր ոտականներ կը զրկուին, որոնց ամենն ալ ձեռնուռայն եւ կը դառնան, և ահա ի բացակայութեան կը դատաւարաւոր ողջ կամ ձեռած բռնուելու, այսինքն հրացանաւարկ ըլլալու: Այս պաշտօնին հազարապետ մը կը կարգեն յիսուն ձիաւոր զօրքերով, եւ ան կը սկսի հետապնդութեան: Ինձէն այս հետապնդումէն կը նեղուի, եւ հարեւաններու քով ալ զինքն ապտակ չի զգար, որովհետեւ Ինձէն պաշտօններն ալ յանցաւոր պիտի նկատուին. անվախ մարդ, քաղաք կ'երթայ եւ իր ընտանի բարեկամին Շէշլը Վէքի-

լին կ'ապաստանի: Շէշլը Վէքիլին իբրեւ ազդեցիկ մարդ ու բարեկամ կառավարութեանը՝ կ'ուզէ այս անգամ ալ կրկին աղատել Ինձէն, բայց կարելի չի լինիր, ու կ'ըսէ՝ «Յսկոբ, այս վերջի կերած ապուրդ տոբորական ապուրներուդ չի նմանիր, կ'երեւի թէ բերանդ պիտի ալիւն. պէտք է որ երթաս յանձնուիս. եթէ չես ուզեր յանձնուիլ, բան մը չպիտի կրնամ ընել»: Ինձէն յուսահատիլ, վախնալ չի գիտեր ու ինքնիրեն կ'ըսէ՝ «ՈՒՆՏԱՆ ՍՈՒՐԱ՝ ՏՈՂՏՈՒՆ ԿՕՍՄԷԻ ԻՃԻՆ». կը քաշէ օղին, հազարեակ մըն ալ քերքիին մէջ, ձիուն քածակին կը թռի, Խոթարն ու Ռահանտէրէսին կ'անցնի, Խզրըն կը կոխկրտէ. սպաններէն կը հասկնայ թէ հազարապետը այս տեղերէն Բիւկայ գացեր է, ձիուն զլուխը շիտակը Բիւկան կը զարձնէ, թէեւ իր քիվրաները գլխուն գալիքին վրայ կը ցաւին եւ զգուշացնել կ'ուզեն, հա՛ ձիուն կուշտին կուտայ հարուածները: Հազարեակը դարձուած է, բայց հուրքը դեռ ի գորտ... եւ ահա ուղիղ հոն կ'երթայ այն տունը ուր իջեւանած է հազարապետը. ջուջ Բինկեանցին ամէն հիւրասիրութիւն ըրած է, պարզապէս խրախճանք մը. հազարապետն ալ իրեններն ալ զլուխին տաքցուցած, եւ ահա ձիւղ այս բուրակին է որ Ինձէն իր զէնքերովն ու պոյպէլիի զգեստներովը ներս կը մտնէ եւ ուղղակի կ'երթայ սեղանին ընդհարիքը նստած բազմականներուն մօտ, և առանց դեռ բարեւ տալու կ'ըսէ՝ օղի մը դառաթն ալ ձեռքը բռնած. «Գու՛ց չալընա ՏԻԼԵՄԻԼԵ ՏԻՐ, ըրէք ինչ որ կ'ուզէք, ես ձեր փնտռած Ինձէն եմ, եւ ահա ձեզի եկած»: Ինձէին համարձակ այս խօսուածքը, տղամարդու իր կտրիճ կեցուածքը հազարապետին ուշադրութիւնը կը գրաւէ, արմանքէ զարմանքէ տարուած. հազարապետն ալ, անուանի կտրիճ մեքս մարդ, գլուխը տաքցած, Ինձէին կ'ըսէ՝ «Թէպէտեւ ես ձեռքիս հրաման մը ունիմ մինչեւ իսկ հրացանաւարկ ընելու, բայց քու այս մեքսութիւնդ ինձի գինաթափ ըրաւ. եւ դուն որ այսչափ անվախ մահուան դէմ քայլեցիր, պէտք է որ ապրիս. մահը երկնոսներուն է ճիշտ»: Ինձէն ալ կը նստի իբր բազմական ու սաղն ալ հայթայթուած է. ու Ինձէն իրօք «Ինձէն» կոտորներ կը նուազէ վերացիկ՝ գողթնաշունչ երգով. հազարապետը, արբած՝ աշուղին երգերէն, կը զօչէ՝ «Թող չորեային ոյն ձեռքերը, որոնք բլթակին պիտի դարնէին քեզ սպաննելու»:

Ի Ն Ճ Է Ն Հ Ի Ի Ա Ն Գ

Ինձէ նախադասութիւնը կ'ունենայ իր ճաշուան, երկու օր ձնկաչոք աղօրթիքի կը կենայ, քաջանան

կանչելով կը խոստովանի, Ս. Հաղորդութիւն կ'առնէ, եւ եօթներորդ օրը Ս. Զատիկի Կիրակին՝ հոգին կ'աւանդէ:

Կ. Պոլիս

ԳԷՈՐԳ. ԱՐՔ. ԱՐՄԱՆԵԱՆ

ՎԻՐԳԻԼԻՈՍԻ ԵՐԿՅԱԶԱՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

(Տար.)

ՎԻՐԳԻԼԻՈՍԻ ԳՈՐԾԵՐԸ. — Վիրգիլիոսի բանաստեղծական կոչումը շատ կանուխէն յայտնուած պէտք է ընդունիլ եթէ հաստատուի որ ան իրօք 16 տարեկան հասակին գրեց Culex (Մուն) վերնագրին տակ ճանչցուած փոքրիկ քերթուածը եւ Ciris (ցցունազարդ տառեղ) անուն կտորը: Բայց այս երկու գործերը, քննադատներէն ոմանք Վիրգիլիոսի գրչէն ելած չեն համարիր՝ առանց անոնց որոշ յատկութիւններն ուրանալու: Ասելի հաւանականութեամբ Վիրգիլիոսի վերագրուած են՝ անկեղծ իրապաշտական Moretum (սոսիս) եւ գնացքով աշխոյժ եւ խիստ սրամիտ Copa (կապեղապետուի) երկու փոքրիկ քերթուածները, բայց առանց ալ վաւերականութեան վրայ կասկածելու պատճառներ չեն պակսիր: Ընդհակառակն Catalecta կամ Catalepton (Թեթեւ քերթուածներու կաւարածու) ժողովածուին մէջ, եթէ կտորներէն շատերը լուրջ գրաւականէ գուրկ են, անոնցմէ մէկ քանի հատը — մասնաւորապէս երկրորդը, որ Քուինտիլիանոսի ծանօթ էր —, ապահովաբար Վիրգիլիոսի գրչէն ելած են: Վիրգիլիոսի վերագրուած այս անվաւեր թէ վաւերական քերթուածները կ'ապացուցանեն որ սկսնակ բանաստեղծը տակաւին կառչած է կատուդոսին եւ կը փափաքի անոր նմանիլ՝ մեծ հիացում ունենալով անոր տաղանդին և համ-

բաւին վրայ, անոնք կը սորվեցնեն նաեւ — բան մը որ առանց այդ վկայութեան ալ կը կոհնուէր արդէն — որ Վիրգիլիոսի ինքնատպօլթիւնը իր առաջին փորձերուն մէջ իսկ չի ցցուիր:

Բանաստեղծին ինքնատպօլթիւնը յայտնուիլ կը սկսի միայն — եւ տակաւին անկատար կերպով — շովուականներու հաւաքածուով: Վիրգիլիոս իր ամբողջ կեանքը գիւղի, դաշտի, արտորայքի սիրովն ապրեցաւ, այս զգացումը աւելի բուռն եղաւ բանաստեղծին երիտասարդութեան ժամանակ, երբ ան տակաւին թաւմ կը պահէր իր առաջին տարիներու յիշատակը, տարիներ զոր ան ապրած էր մարդագէտիներու, անտառներու, այգիներու մէջ, ծառերու, սաղարթալից ոստերու, անտառներու շուքին տակ, Մինկիօյի կանաչագեղ ափերուն վրայ, լսելով գետակի կարկաչիւնը, սչխարներու մայիւնը, կովերու բաջիւնը, հովիւներու սրինգը, թռչուններու երգը, ճուրիրական կաղնիներու վրայ պարս ելած մեղուններու բզզիւնը... Զարմանալի չէ ուրեմն որ բնութեան այս սէրը յաջորդաբար ներշնչած ըլլայ շովուականներն ու Մշակականները զգայուն բանաստեղծի մը որ լրանտուայի Սոլակը (Cycnus Mantuae) կոչուեցաւ:

Վիրգիլիոսի ինքնատպօլթիւնը կատարե-